

Szerkesztői előszó

Kötetünk *A kora újkori prózai kegyességi műfajok rendszere és elmélete* címmel 2012. május 24–26. között Debrecenben rendezett szakmai konferencia anyagát adja közre. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Irodalomtudományi Intézete (Reneszánsz és Barokk Kutatócsoport: Rebakucs), a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete, a Debreceni Akadémiai Bizottság, az egyetemek régi magyar irodalom tanszékeivel (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Miskolci Egyetem, Szegedi Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) közösen rendezte a konferenciát, amely kapcsolódott a Debreceni Egyetem alapításának (1912) centenáriumi ünnepő jubileumi eseménysorozathoz. (Konferenciánk értékes kulturális-tudományos kiegészítő rendezvényeit támogatta a Debreceni Református Hittudományi Egyetem, valamint a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár.) A konferencián megszólaló előadók nemcsak az egyetemek kutatói-oktatói közül kerültek ki, hanem egyre fontosabb szerepet töltenek be az ugyanitt működő, tanszékeikre, intézeteikre épülő doktoriskolák is. A szakmai utánpótlás meghatározó intézményes formái ezek a műhelyek, ahol a legfiatalabb generáció tapasztalatai halmozódnak fel, tagjai az eredményeikkel konferenciáinkon lépnek a tudományos nyilvánosság elé. Az itt közreadott tanulmányok a konferenciaelőadások bővített, továbbfejlesztett változatai, illetve később csatlakozó szerzők munkái.

Visszapillantva a Rebakucs történetére – 1970 óta évente, szervezeten zajló konferenciáira – néhány sajátosság megállapítható. Tudományos tanácskozásaink nagyobb része valamely jelentős alkotó (Lackner Kristóf, Janus Pannonius, Szenci Molnárt Albert, Balassi Bálint, Rimay János, Zrínyi Miklós, Enyedi György, Pázmány Péter, Gyöngösi István) évfordulójához kapcsolódott, életműüket vizsgálta. Szép számmal voltak korszak-konferenciák, amelyek egy-egy korstílus művészet- és irodalomelméleti jelenségeire (reneszánsz, manierizmus, barokk), valamint az eszmei áramlatok (humanizmus), a kulturális intézménytörténet (udvariság, könyvkiadás) és a műfaj történet kérdéseire (közköltészet, retorikák, poétikák, toposzok és exemplumok) kerestek válaszokat. 2012-es tudományos tanácskozásunk szorosabb előzményének tekinthető a *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban* (Debrecen, 2002) és az *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban* (Kolozsvár, 2006) című konferencia. Utóbbi a hatalom és spiritualitás vagy az elbeszélhetőség felől közelítette meg a kegyesség és élettörténeti narráció viszonyát: a felekezeti miképpen van jelen az élettörténet-mondás és -írás különféle formáiban. Témaválasztásával ugyancsak rokon szemléletű volt a 2007-es csurgói konferencia: *A zsol-tár a régi magyar irodalomban*. Hasonló jelleg figyelhető meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen működő Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkálkodásában, látásmódjában és törekvéseiben, gyakori szakmai rendezvényeik és kiadványaik sorában.

Tudományos, szakmai közösségünkben évtizedek óta következetesen érvényesült a legszélesebben értelmezett interdiszciplináris szemlélet, amely ennek a korszaknak az eredményes kutatásához elengedhetetlen. Ebben a szemléletben éppúgy érvényesíteni igyekeztek a társadalom- és egyháztörténet, teológia, himnológia, irodalomelmélet és -történet szempontjait, amint a művészet- és zenetörténészek is gyakori vendégek voltak konferenciáinkon. Ez a – mostani kifejezéssel élve – *kultúratudományi látásmód* és tudományelméleti módszer még akkor is érvényesült kellő mértékben, amikor az ideologikum erőteljesen kijelölte – vagy próbálta kijelölni – a tudomány- és kultúraértelmezés határait. (Visszatekintve a leghatározottabban kijelenthetjük, hogy tudományos közösségünk évtizedek óta mindent megtett annak érdekében, hogy a kutatókorszak saját antropológiai értelmezését, a tudomány- és művészetszemlélet adekvát interpretációs eljárásait, rendszereit hozzá működéskébe, tegye szaktudományi módszereinek meghatározójává.)

A nemzetközi szakirodalom hosszú évtizedek óta megteremtett impozáns eredményei ellenére még manapság is felteszi a nyugtalanító kérdést, amint azt Berndt Hamm is megfogalmazza: „Was ist Frömmigkeit?” Vagy ahogy Lucian Hölscher monumentális monográfiájának kezdő mondatában olvashatjuk: „A protestáns kegyesség története a mai napig nincs megírva.” Mindez a tudatos és hatásos tudósi *minutio* persze inkább ösztönző erejű, mintsem bénító, az aggályoskodók kutatási eredményei pedig a magyar tudományosság számára sokszorosan irigylésre méltóak és követendőek. Konferenciánk esetében is inkább valamely hallgatóságos szakmai, kutatói konszenzus hatott a tanácskozás témaköreinek, alapvető tudományos megközelítéseinek kijelölésében, azok értelmezésében és a született eredményekben. Ki-ki a maga forrásismerete és szakirodalmi tájékozottsága alapján – több-kevesebb reflektáltsággal – értelmezte a kegyesség fogalmát, műfajait; mindennek természetesen nagyon jelentős hozadéka van, de aligha kerülhetjük meg a továbbiakban a szisztematikus elméleti áttekintés feladatát, amely majd igyekszik felzárkózni a nyugat-európai kutatás elméleteihez és módszertani eredményeihez. Ennek a törekvésnek kiemelt jelentősége lesz bármely jövőben tervezett, nagyobb irodalomtörténeti szintézis megalkotása esetében, mint amelynek szándékát és tervezetét a 2011-es miskolci Rebakucs-konferenciánk kísérőrendezvényén felvázoltuk és bejelentettük. (Ebből az alkalomból vitattunk meg egy olyan terjedelmes szinopszist, amely felvázolta a készítendő irodalomtörténeti szintézis körvonalait, koncepcióját, csomópontjait, megvalósíthatóságának lehetőségeit.) Hogy még tovább erősítsük a *dubitatio* retorikáját és a *confirmatio* szükségességét, hangsúlyozzuk: Szenci Molnár Albert 1604-ben, szótárának magyar–latin részében a *kegy* (*suavitas, gratia*) – *kegyes* (*benevolus, benignus, comis, inclutus heros*) – *kegyessen* (*benigne, benevole, candide*) szavakat már használta, a *kegyesség* azonban hiányzik, igaz, a *pietas* latin címszó jelentése: istenes élet, kegyesség. Szótárának 1645-ös kiadásában ugyan már olvashatjuk a *kegyesség* címszót, *pietas, benignitas* jelentéssel, de a *kegyes* még mindig *inclutus heros, heroina!* (Vagyis csak részben értelmezték vallásos erény jelentéssel.) Pápai Páriz szótárának 1767-es, Bod Péter-féle átdolgozásában a *Pietas* megismétli az 1604-es jelentést, a

magyar–latin részben már a német fogalom is megjelenik, pontosít: *Kegyesség* – *Pietas*, *Benignitas*, *die Frömmigkeit*, *Gütligkeit*. Luther például szívesen és gyakran fordította a *fromm* szóval a latin kifejezést: *iustus*. De egész sereg más szinonima is lehetett nála a *fromm* helyettesítője: *brav*, *ehrlich*, *tüchtig*, *tapfer*, *nützlich*, *gut*; *probus*, *bonus*, *utilis*, *iustus*, *honestus*. Ezek a fogalmak a 16. században ott keringenek a jelentésformálódás folyamatában. Azonban világosan látszik: ekkor még nem tekintették következetesen és egyértelműen specifikusan vallásos erénynek, vagy a ‘vallásosság’ azonosítójának a *Frömmigkeit*, *kegyesség* fogalmát. Tehát még a fogalomtörténet precíz megírásával is adósok vagyunk, akár lexikográfiai szinten is.

Az európai keresztény középkor, kora újkor civilizációs, kulturális folyamatai érthetetlenek az ekkor érvényesülő és ható *konfesszionális rendszerek* sokrétű ismerete és a kultúra egész vertikumát vezérlő, formáló jelenségeik tanulmányozása nélkül. Az antropológiai alapfogalmak, az önértelmezés, mindenfajta reflexió, de a ható, nagy közösségi identitás(oka)t működtető rendszerek is ezeken a képzeteken nyugszanak hosszú évszázadokon keresztül. Az egyén – közösség (társadalom) – Isten hármasságában megfogalmazódó antropológiai fogalomrendszer és értékrend a rá épülő teologikus és intellektuális világkép erőterében teremti meg az egyházi és (részben) társadalmi intézményrendszert is, de a működtetett kommunikációs modellek is ebből nőttek ki és érvényesítették művészetelméleti rendszereiket. Amikor a kegyességet értelmezzük, a vallási képzetek, érzelmek és cselekvésformák együttesére gondolunk, amelyeket egy egyén, egy csoport vagy egy – esetleg több – intézmény tartósan gyakorol, fenntart és a társadalmi méretű átörökítését tudatosan megteremti, garantálja. A kegyességben összeolvad a külső világ megragadása és annak a tükröződése a belsőben, egy feloldhatatlan egységben. Részben egy vallásos személyiség belső lelki spiritualitása, másrészt valami kollektív, létrejövő magatartásbeli minta, sztereotípiákat alakító és működtető tevékenység ez, egy kisebb vagy nagyobb népesség csoportjában; a vallásból, hitből eredően az életnek egy formaadó konstrukciója, amely a korszak művészetelméletének és a művészi alkotótevékenységnek is meghatározója. A művészi tevékenység legtöbb ága, változata közvetlenül vagy közvetetten, de szervesen illeszkedik a *liturgikus cselekvés* szokásrendjébe, összetett szemiozisaiba. Számot kell vetni azzal is, hogy az egyes korszakok teológiai rendszerei alapvetően alakítják, szabályozzák a kegyesség formációit, azonban arra is van példa, hogy éppen feszültség vagy konfliktus fejlődik ki a teológiai rendszer és a vele párhuzamosan létező kegyességi folyamatok között. Olyan tekintélyes álláspont is létezik (Berndt Hamm, Elke Axmacher, Hans-Georg Kemper), amelyik – jelentős túlzással ugyan, de – a középkortól egészen a 18. század végéig az éppen domináns teológiai rendszerek és a velük párhuzamos kegyességi mozgalmak konfliktusaként írja le a kegyességtörténet folyamatát. (A kései középkorban például ez az *Erkenntnis Gottes / Cognitio Dei – Vorschmack göttlicher Güte, Gottesschau* ellentétpárja.) Ebben a modellben (*doctrina christiana – vita christiana*) a kegyességi mozgalmak jobbra az intézményes teológiai rendszerek kritikusaként, korrekciójaként működnek: így skolasztika – misztika, kései skolasztika – protestantizmus,

lutheránus ortodoxia – pietizmus, kálvinista ortodoxia – puritánizmus, katolicizmus – janzenizmus. E koncepciónak (különösen a lutheránus ortodoxia – pietizmus viszonylatában) nagyon heves kritikáját fogalmazták meg többen is, a legerőteljesebben a Johann-Gerhard-Forschungsstelle tevékenysége és annak vezető kutatója, Johann Anselm Steiger érvényesítette ezt kiterjedt és alapvetően megújított kutatói munkájában. (Ennek a gondolatmenetnek – leginkább a megújuló pietizmus-puritánizmus kutatásának környékén – a hazai tudományosságban is föllehetők a követői, de kritikusai is.) Bármilyen sztereotípiá is volt ez a pietista vallásos tapasztalat, kétségtelenül olyan intenzívek voltak a vele összekapcsolt vallásos érzések, hogy ezek alapjaiban ragadták meg az egész embert, és helyezték egy vallásos közösségbe.

A kegyességi kultúra kora modern formáját felváltja a 18. századtól a modern kegyességi forma. Először a 17–18. században tört át a protestáns kegyességben a bensőségességhez (Innerlichkeit) egy társadalmi méreteiben erőteljesen kiterjedő folyamat, csak ekkor kezdődött szisztematikusan a teológia és a kegyesség között a különbözőzés, és ez a kegyesség ösztönözte az egyediséget a (gyülekezeti) közösség mellett vagy ahelyett (esetleg ellenében), nyert saját értéket és karaktert. Ezzel egy új individualitás antropológiai – intellektuális, emocionális – dimenzióit segítette. Tagadhatatlan, hogy a 18. század közepétől magyar protestáns közegben is kitapintható hasonló feszültség, például a teológiai racionalizmus (vernünftige Orthodoxie) és a kegyesség akkori (vagy korábban elterjedt) szerzői, alkotásai között: amíg az előbbi újabb és újabb művek, kiadások sokaságával szerez erősödő befolyást, intézményi tekintélyt, az utóbbiak (korábbi vagy kortárs szerzők) műveit erős kritikával szemlélik, esetleg mellőzik. (Jó példája ugyanennek a folyamatnak a gyülekezeti éneklés területe, amely ugyan a kegyesség verses-énekelt műfajait működteti, azonban éppen ebben a korszakban megjelenő „egyszerzős” – erősen pietista vagy fiziko-teologikus hangolságú – énekeskönyvek a gyülekezeti-liturgikus gyakorlat peremére szorulnak vagy más – „pszeudoliturgikus” – funkcióba helyeződnek át, intézményi támogatást nem élveznek.) Hosszú évtizedeken keresztül kísértő tévedés volt ezeknek az antropológiai-konfesszionális-spirituális tartalmaknak valamely szekularizált fogalomrendszerrel való kiváltása és „helyettesítése”, rosszabb esetben leváltása, eltüntetése. Nélkülük pedig lehetetlen az Istenhez, társadalomhoz és önmagához beszélő ember kultúrájának értelmezése; a sokáig egymást értő isteni és emberi szó párbeszéde a 18. században fokozatosan gyengül.

A hatalmas nemzetközi szakirodalom óriási eredményeket halmozott fel a kegyességi műfajok kutatásában, egyáltalában a kegyesség (puritanizmus, pietizmus) folyamatainak és tartalmainak egyháztörténeti, teológiai, spirituális, liturgikus, műfaj- és irodalomtörténeti értelmezésében. A pietizmuskutatás rendkívül széles spektrumú, amelyben éppúgy helyet kapott a nagy közösségi identitások, mint az individualitás értelmezése, de a pietizmus közegében megújuló *protestáns mártírológia* is történelmi diszciplínává szélesedett (Gottfried Arnold), és kapott erőteljesen új jelentést. A nagy közösségi identitások megfogalmazásában és kifejezésében éppúgy szerepet játszott a puritanizmus, mint a pietizmus, utóbbi még a német patriotizmus alakulására is bi-

zonyíthatóan erős hatást gyakorolt, amely nemcsak a politikai gondolkodás nyelvét, fogalomkészletét, de a hozzá kapcsolódó költészet műfajait, tropológiáját is áthatotta (vö. Gerhard Kaiser, *Pietismus und Patriotismus*). A meditáció- és imádságirodalom is olyan új, erőteljes affektivitást érvényesít, amely a személyiség szenzibilitásának, önértelmezésének rendkívül látványos intellektuális és spirituális alakzatait hozza létre a 18. században. Az imádságirodalom és a meditáció éppen azt bizonyítja, hogy ezzel az önreflexív antropológiai képességével (Selbstgespräch, Herzensgebet, Herzenseinkehr) olyan kultúrmorfológiai átalakulásra képes, amely a 18. századi – erősen szekularizálódó – szépprózai modellek (vagy költői műfajok) változása számára nagyon előnyös és dinamikus lehetőséget, sőt modellt teremt. A szív és a lélek (Herz, Seele) gyakran az általános (teljes/egész) személyiség (Gesamtperson) szinekdochikus jelölője ebben az antropológiai rendszerben, aminek széles körű poétikai, nyelvhasználati, ikonográfiai, tropológiai következményei vannak, még a zene- és képzőművészetre vonatkozóan is. Ezek mint Istennek saját korrespondensei voltak érvényesek: „Hüpt auf, mein Herz, spring, tanz’ und sing’ in deinem Gott sei guter Ding, der Himmel steht dir offen.” (Johannes Mühlmann, 1618.) Nem véletlen, ez a magyarázata a 16–17. századi meditációs és imádságoskönyvek, művek folyamatos megjelentetésnek (a 18. században is!) és újbóli kulturális kontextualizálásának, amely változás gyakran az egykori liturgikus területen, funkción kívül zajlik le. Ez a nyelvhasználat és nyelvszemlélet a nyelvfilozófia szintjeire is kihat és érvényesül. (Jó példa erre Johann Gerhard *Meditationes Sacrae* című művének bámulatos és folyamatos európai pályafutása, próteuszi átváltozásai, amit magyarországi recepciója is bizonyít: elmozdulása az emblematisz didakszis és lirizálódó szépprózamodell irányába, amely a korábbi misztikus tartalmakat és nyelvezetet az egyéni érzékenység irányába konvertálja.)

Megjegyzendő, hogy a prédikációirodalom esetében korántsem találkozunk ehhez fogható átalakulással; hagyományos és leválthatatlan kommunikációs szerkezete, explikatív és applikatív írásmagyarázó funkciója, modellje, részletes szabályrendszere, alapvetően liturgikus irányultsága és beágyazottsága kizárta – legalábbis erősen korlátozta – másfajta kontextualizálhatóságát, liturgián kívüli újrapozicionálását. Korábbi referenciális jelentőségét, funkcióit pedig más prózai műfajok, önálló tudományok fokozatosan átveszik, legfeljebb még a fiziko-teologizmus hoz erőteljesebb 18. századi változást, műfaji frissülést hitvédelmi érvrendszerével és természetszemléletével. Ez a természetértelmezés a teológia és a természettudomány egyeztetésének olyan kísérlete, amely erős metafizikai, filozófiai távlatokat bátorít, támogat szépprózában, költészetben egyaránt. (Nem véletlen, hogy a protestáns homiletikatörténet – az előbb jelzett tendenciák túltengő érvényesülése és a hagyományos funkciók leépülése, meggyengülése miatt – igen kedvezőtlenül nyilatkozik a 18. század prédikációs teljesítményéről.)

A kötetünk tanulmányai tükrözik a magyar kutatás *Forschungsstand*-ját: hagyományait, hazai, nemzetközi kutatási tapasztalatait és irányait. Jól megragadható ez a kegyességi műfajokat vizsgáló tanulmányok arányainak tekintetében is: a lényegesen nagyobb hányad a *prédikációirodalommal* foglalkozik, ennél jóval kevesebb vizsgálja az *imádság*

és meditáció kérdésköreit. Ez az arány részben az elmúlt három évtized eredményeinek megnyugtató visszaigazolása, másrészt annak bizonyítéka, hogy a hazai kutatás csak részben érzekelte idáig az imádság- és meditációirodalom valóságos jelentőségét, teljesítményének fontosságát és összetettségét a kegyességi műfajokon belül. Kétségtelen, hogy e deficitet érezve több idevágó tanulmány fontos, innovatív kezdeményezést érvényesített, és további távlatokat jelölt meg. A prédikáció és a többi prózai kegyességi műfaj vizsgálatánál releváns szempont lehet a *retorikus barokk próza* jellegzetességeinek bemutatása, amely mindeddig nem kapott elegendő súlyt kutatásunkban. Talán még mindig kísért a régi beidegződés, amely liturgikus funkciójú szövegek esetében túlzottan óvatosan alkalmazza ezt a megközelítést.

A korszakkutatás eredményei tudatosították, hogy a kora újkor irodalmi műveltségének meghatározó műfaja volt a prédikáció. A protestantizmus erőteljes térnyerése olyan kommunikációs tereket, szándékokat és módszereket állandósított, amelyek a prédikáció tartós fennmaradását és sokszori megújulását biztosították egészen a 18. század végéig. (A protestantizmuson belül puritanizmus, pietizmus, antitrinitárizmus; valamint a posttridentinum, a katolikus megújulás folyamata.) A prédikációirodalom csak interdiszciplináris megközelítéssel kutatható eredményesen, ebben szerepet kap az egyház- és homiletikátörténet, ezme- és liturgiátörténet, vagy a *medialitás változásának* értelmezése. Ebbe beleértendő az eltérő protestáns-katolikus liturgiakonceptió kifejeződése, műfaji következményei: kegyhelyek szerepe, verbális, nem-verbális elemek esetleges kölcsönhatása. A prédikációirodalom a kora újkor széleskörűen kiterjedt retorikai-homiletikai-beszédművészeti szabályrendszerait használta fel, összefonódva az aktuálisan ható konfesszionális antropológiai modell jellemzőivel. A kutatás ezen a területen további jelentős eredményeket remélhet, akár egyes szerzők, egyes művek (kötetkompozíció), felekezetek eltérő jellemzői, retorikai iskolák vagy jelenségek retorikai-homiletikai problémáinak vizsgálatával. (A megújult Medgyesi-kutatás ennek több példáját mutatta a közelmúltban.) A referencialitás még mindig fontos szempont, teológiai, jogi, történelmi, filozófiai, természettudományi diskurzusok (ezek időben is változó latinsága és anyanyelvűsége) hogyan hagynak nyomot a prédikációkban. *Nyelvfilozófiai, nyelvelméleti* megfontolások játszanak olykor döntő szerepet a prédikátor ön- és szerepértelmezésében, a prédikáció műfaji reflektáltságában, amelyben megjelenik a nyelvi teljesítőképesség dilemmája, isteni és emberi szó összefüggésrendszere. Releváns kutatási szempont a prédikátor(szerep) – prédikáció összefüggés értelmezése, ugyanígy a világi szerzők (írók) prédikációinak, imádságainak, meditációinak vizsgálata.

A kötet tanulmányai ebből a gazdag szempontrendszerből nagyon sokat érvényesítettek, szinte a kutatás teljes vertikumát. Jelentős új kéziratok források kerültek elő, különösen az antitrinitárius és katolikus szerzők köre bővült; a kései középkor exemplumainak használata vált világosabbá a precíz filológiai feltárás révén, latin forrásszövegek átalakulása és beépülése igazolódott magyar nyelvű kódexeinkbe. A prédikáció a 17. században még mindig nagy jelentőségű vehiculuma a legkülönfélébb ideológiai-politikai tartalmaknak (referencialitásnak), amelyek saját koruk tudatfor-

málói (a zsidó–magyar sorspárhuzam katolikus változata), akár erőteljes polemikus aktuálpolitikai vélemény kifejezői. A kulturális transzfernek is fontos terepe a magyar nyelvi határokat átlépő, Kárpát-medencei érintkezést megvalósító prédikációfordítások sora, amelyek még jóval keletkezésük után (a 18. század végén) is erőteljes hatást váltottak ki. Ezek számos forrásösszefüggésre derítenek fényt, másfelől fordításelméleti ismereteinket is gyarapítják.

A 16–17. század praeceptumai még következetesen érvényesülnek a használt retorikai-homiletikai eszközrendszer működtetésével: az antropológiai-teológiai szerkezettel szinkrón beszédművészeti eljárásokat alkalmaznak. Korszakunkban azonban szép számmal akadnak átmeneti jellegű művek, amelyek a prédikáció, hitvita és imádság, meditáció keveredését mutatják puritánus és pietista szövegekben. A klasszikus prédikációelemzés (retorikai-homiletikai) határait lépi át az a szemlélet, amelyik kép, képzelet, képteológia, vizionárius szövegalakítás, imagináció jelenségeiről, összefüggéseiről értekezik: az átélésen alapuló megértést valójában az irányított (ugyanis tanított, begyakoroltatott) imagináció keretei közé utalja.

A prédikációirodalomnál lényegesen kisebb figyelem irányult *más kegyességi prózai műfajok* kutatására, ezért indokolt e műfajcsoport alaposabb felderítése. A hagyományos liturgikus-kommunikációs szerkezet módosulása, paraliturgikus színterekkel, helyzetekkel való bővülése – különösen – a 17. században új műfajokkal gazdagította a rendszert (Hausfrömmigkeit, Hausgemeinde). A nyugat-európai kutatás már évtizedek óta szerves egységben és összefüggéseiben látja a középkortól kezdődően a kegyességi műfajokat, ebben az imádság- és meditációirodalom fejleményeit. A magánáhitat és kegyesség (kontempláció, meditáció, elmélkedés, építő és használati irodalom) új változatai születtek. Széles körű nemzetközi tapasztalatok nyomán válik egyre fontosabbá az *imádságirodalom kutatása*, amely műfajként részint erősen rejtőzködő jellegű, részint határozottan széles nyilvánosságot kereső (a prófétikus közösségi imádságok) változatai is léteznek.

A kérdéskör átfogó elméleti tipologizálása, rendszerezése a kötet eredményei közé tartozik. Részben az individualitás (az „önelbeszélés” műfajai), részben a nagy közösségi identitások önértelmező, önkifejező műfajaként is érvényesül az imádság, a vizsgált korszak teológiai és spirituális irányzatai legtöbbször érvényesítettek valamilyen hagyománymódosítást. A keresztény antropológia ebben rendkívül gazdag műfaji hierarchiát teremt és működtet folyamatosan. Az utóbbi két évtizedben a hazai kutatás jelentős előrelépést tett ebben az irányban, hogy ennek eredményeképpen az irodalmi műveltségnek újra szerves részeként értelmezzük ezt a szövegtípust. (Ez különösen jó példa annak szemléltetésére, hogy mennyire hasznavehetetlen a szekuláris műfajfogalmi és antropológiai rendszer például az imádságirodalom összetett folyamatainak értelmezésére.) Ennek további kibontásában nagyobb szükség lenne a szélesebb antropológiai értelmezés érvényesítésére, amelyben komoly szerepe lehet a teológiai diszciplínák szorosabb bevonásának, a bátrabb együttműködésnek. Új szempontokat érvényesít a protestáns kegyességi irodalom mecenatúrájának vizsgálata, ez jól bizonyítja a mecenási

tevékenység összetett mivoltát: egyházi, világi, egyéni, intézményi, nemesi, arisztokrata, fejedelmi, főpapi szereplői vannak e folyamatnak. Társadalomszociológiai, kulturális szempontok váltak így érthetőbbé és árnyaltabbá.

A kutatás jelentős előrelépése lehet, ha megvalósul az 1800 előtti imádságok tervezett adatbázisa, amely a nyomtatott és kéziratos források áttekintésére vállalkozik. Jó esély van erre, hiszen az ezt végző kutatócsoport már eddig is számos konferencia és kiadvány eredményét mutathatja fel. A katolikus kegyességi irodalom meditációs és imádságirodalmának rendkívül erőteljes, a 17. századból kiinduló folyamatos hatása mutatható ki a 18. században, átnyúlva a 19. századba is: a legnépszerűbbek közé tartozó imádságoskönyvek közel negyven kiadást érnek meg. Ennek legnagyobb része fordításirodalom, erőteljes átdolgozás, de irodalmi minőségű szövegek születtek magyarul. Ez a kegyességi irodalom nagy szerepet játszik az anyanyelvűség ösztönzésében, tudatos terjesztésében, hiszen az imádságokból, meditációkból alakuló művek színvonalas anyanyelvű olvasmányt kínálnak. Igényes, művelt világi olvasók körében vív ki ez rendkívüli elterjedtséget, immár nem csak a hagyományos egyházi közösségekre tekint; tulajdonképpen itt is (le)zajlik a *liturgikus közegből-funkcióból való kimozdulás, átalakulás* folyamata, amely a befogadók körét kibővíti a világi olvasókkal. Tapasztalhatjuk azt is, hogy ennek a kegyességi irodalomnak egyre inkább halványul a felekezeti karakterisztikuma, polemikussága eltűnik, amint ugyanez a protestáns párhuzamokban is jellemző. Vagyis belátható, az anyanyelvűség kulturális programjának kiterjesztésében a 18. században még erőteljesen részt vesznek religiózus szövegtípusok, ez nem feltétlenül a szekularizálódás hozadéka. (Ez az erőteljes és lankadatlanul ható, több évszázados kontinuitást képező kegyességi irodalom talán segít megérteni majd olyan későbbi spirituális áramlatokat is, mint a neokatolicizmus fejleménye.)

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a mostani – immáron negyvenharmadik – konferencián tárgyalt műfajok, műfajcsoportok, antropológiai és művészetelméleti jelenségek, folyamatok a romantikával kezdődő korszak irodalmi műveltségében nagyobb részben már nincsenek jelen, az akkoriban állandósuló kánonokból egyre inkább kiszorulnak, marginalizálódnak. A 18. század előtti korszakokban a kegyesség jelenléte, műfajainak széleskörű érvényesülése, hatása a korszakkutatás számára természetes – és többé-kevésbé – folyamatosan ható konszenzus volt. A 18. század ebből a szempontból azért is kiemelt jelentőségű korszak, mert radikális paradigmaváltása ezt a sok évszázados antropológiai konstrukciót készülő átértelmezni, módosítani. Ez egyben valamely könyörtelen kulturális diszkontinuitás bizonyítéka lenne, ahol a kutatók szorgos és tehetséges, ám tulajdonképpen korszakuk meddő antikváriusai és archeológusai lennének? A föltett kérdések nagy horderejűek, azonban a szakmai és kulturális önlegitimáció ma már nem feltétlenül azon nyugszik, hogy kétségtelenné és minél inkább transzparenssé tegyék a romantikával kezdődő korszakokkal való organikus, „fejlődés-elvű” összefüggések tényét.

Azonban ha a konferencia tudományos mérlegét akarjuk megvonni (bármily részlegesen és töredékesen is), nyilvánvaló, hogy a 18. század irodalmi-kulturális jelenségei-

nek számos mozzanatát, alapfolyamatát újra kell gondolni. Éppen ez a század kezdeményezi roppant sokoldalúan (antropológiai-filozófiai rendszerei, történelmi-szociológiai folyamatai, művészetelméleti és kommunikációs, illetve médiumtörténeti váltásai révén) a – prózai és verses (énekelt) – kegyességi műfajok leváltását és radikális átértelmezését, *egyre inkább kiemelve azokat a (hosszú évszázadokon keresztül pedig alapvetően meghatározó) liturgikus kontextusból*. Azonban a 18. század homogén módon, valamely monolit törekvés beteljesítőjeként nem csak ennek a terepe. Szerencsére ma már nem kell megfelelni valamely perfekcionista, fejlődéselvű doktrínának, és azt bizonygatni, hogy minden korszak kulturális értéke annyi, amennyiben az utána következő genetikus előkészítője és a „fejlődési folyamat” rá eső penzumának megvalósítója. A kötet tanulmányainak fényében az is érzékelhető, hogy milyen mértékű a kontinuitás bizonyos tekintetben, de az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a diszkontinuitás jelenségei nem valamely elakadás vagy szellemi-kulturális megrekedés devalválódott bizonyítékai, hanem a kegyességi műfajok lényeges átalakuláson áthaladva ugyan, de gazdag interferenciát teremtenek új kulturális környezetükkel. Azonban úgy is szemlélhetjük mindezt, hogy a vizsgált jelenségek közül bár több nem a közvetlenül rá következő korszak előkészítője, és nem is az előzőek folytatója, de a magát mindenkor megújító kulturális értéktudatunknak és önértelmezésünknek kiapadhatatlan forrása.

Genres in Early Modern Devotional Prose (Sermons, Meditations and Prayers)
(Editorial preface by MIHÁLY IMRE)

This is a conference volume on the devotional literature of the period between the fifteenth and the eighteenth centuries. The conference was held in 2012 at the University of Debrecen, organised by the Research Group for Reformation and Early Modern Studies, in cooperation with several Hungarian universities and research institutes.